Зимовий похід

6-XII.1919—6-XII.1924

Показуючи нам, що війни коштували людскости, статистики завжди забувають перечислити, що вони цій людскости принесли; серед користей, які приносить війна, зазначимо передусім. формування національної душі.

(Le Bon).

В осени року 1919 бойові сили України – її армії (УНР. та У.Г.А) й активне громадянство при страшних матеріяльних злиднях та повальній пошести тифуса опинились також в атмосфері атаманії, зрадництва, дилєтанства та розбрату. Тогочасні наші зовнішні вороги добровольці, червоні й поляки, користуючись з такої ситуації, натиснули зі всіх боків на активні національні сили України і привели їх до фізичного розпаду. Здавалось людським зусиллям настав кінець а з тим і крах ділу, для якого не жалілося ні праці ні енергії ні людського життя.

Україна переживала свою Голгофу.

6.XII. є дата для всього національного, свідомого люду України, повна особливих спогадів, бо саме в цей день – пять років назад – Українська Народня Армія в "трикутнику смерти" Шепетівка – Полонне – Любар приняла рішення вирушити у свій славний похід по ворожим запіллям.

Це було для наших ворогів явище зовсім несподіване – недобиток, Українська Наддніпрянська Армія, взявши на увагу дійсну душу Галицької армії, сміливим поривом прорізує все її росположення, що складало частину фронта Добровольчої армії,

Її сестра – Галицька армія, стиснута пазурами приятелів, лишилась вірною ідеї "визволення" і демонструє свій жовто-блакитний прапор з прапорами спільників.

Третьою силою був твір самого народу – повстанці, які одержавши в Українських арміях моральну та фізичну піддержку, виходять з ярів, лісів та байраків і стають до спільної нерівної боротьби.

Партизанські загони: отамана Гулого, Заболотного, Пшонека, Волинця, Шепеля, Анґела, Дерещука були тими осередками, біля яких гуртувалась вся повстанча маса на Правобережжю. В березні тиф, що довгі місяці спустошував лави Галичан, почав слабнути, частини стали набирати своїх постійних вартостей, в армії розпочався рух за нагле обєднання з Українською Наддніпрянською армією.

З перших же часів формального розєднання Українського війська в Галицькій армії утворилися опозиційні "очаги", що не могли ніяк помиритись з ненормальним положенням й вели аґітаційну роботу в напрямкові виходу з пасивности й переходу до партизанських методів боротьби. З набуттям фізичних сил у війську з цих "очагів" вийдуть партізани К. бригада отамана Шепаровича й її сусіда (Тирасполь) Чорноморський стрілецький полк (мішаний Галицько-Наддніпрянський) пол. Галкин та отаман Пшонка.

Так склалися події, що не могли не відбитися на нашій політичній ситуації. Добровольці домагаються порозуміння, Троцький випускає проклямацію, що Червона армія несе Україні політичне й соціяльне визволення, а третий ворог – Поляки в особі маршала Пільсудського, найвизначнішої людини сучас-

ної Польщі,знаходить для себе корисним послужитись козацьким завзяттям. "Гайдамака" буде знов закликаний відограти ролю в новітній Польщі,а генерал Денікин в особі полк. Попова. (Лист начштабу Новоросійської округи каже: "У нас є зброя,а у Вас те, що нам браку – довірря народа).

Таким чином навіть вороги наші ствердили,що підчас зимового походу народ був з нами – тисячі найяскравіших доказів могли б це ілюструвати; певно похід цей міг відбутися не лише при співчутті до свого війська широких народних мас, а і активній допомозі більш свідомих його елементів.Досить глянути на загальну мапу походу,щоб усвідомитися в надзвичайности цього походу– велетня,що лишає далеко позаду відомий Ледовий похід добровольців, партизанський рейд Мамонтова і навіть марш 14-ої Совітської армії від Одеси на Бердичів під проводом ген.Парчевського. Сто пятьдесят дві доби,кілько тисяч верст маршу,до пятидесяти великих та малих бойовищ,безупинні змагання з пошестями,браки в найпримітивнійших засобах боротьби,грошах,відживленню,одягу і т.ин.– все це каже само за себе. А могили козацькі? Вони лишатимуться назавжди в будучину живими свідками пройдених воящтвом просторів і подій,що відійшли тепер до історії.

Спитайте кождого з учасників походу,що властиво причинилися його доброму перебігу;чимало буде сказано,але всі ствердять одно,що нарід був з нами; через те саме лицарі Залізного Хреста числять роковини не лише своїм святом,а і святом цілого Українського Народу.

П.

Бичований та знеможений піднімався він в своїм завзятті до свого самостійного життя,до нових спроб стати вільним і рівноправним громадянином світа. І напевно наше робітниче й селянське військо виконало б свої завдання,коли б тяжкий іспит історії не знесилив матеріяльно і морально наших орґанізованих сил.

Перехід Галицької армії на сторону Денікина поставив нашу армію в надзвичайно страшне стратегичне положення, бо одночасно з передачею ворогові сили військового майна для його наступу була відкрита наша головна комунікаційна лінія.

Це примусило державний апарат нашої Республики й військо залишити район Камянця, Проскурова та Староконстантинова і перейти в місцевість, де би наша армія могла відпочити, поправитись і знову,як орґанізована і дісциплінована сила, піти в наступ проти ворога. Відступ армії в тяжких умовах розстроїв наш державний урядовий і фінансовий апарат і зруйнував постачання армії.

В критичний для української державности момент, коли наша армія зосереджувалася в районі містечка Любара, купка авантюрників, прикриваючи свої пляни совітськими лозунгами, задовольнила свої хижацькі заміри тим, що зрадницьки ограбувала державну скарбницю. Цим наша армія поставлена в ще більш скрутне матеріяльне становище.

В звязку з означеним станом річей Правительство Української Народньої Республики заявляє, що воно тимчасово переходить на инші способи боротьби за нашу державність. Військо одержить від вищого Командування ті завдання, які воно повинне на-

далі виконувати. Правительство Республики для державного діла перебуватиме в певному місці, щоб, маючи звязок з народом і військом, керувати справами України і заступати її перед другими державами і народами так, як цього будуть вимагати інтереси нашої Республики.

Правительство не припиняє своєї діяльности і доложить всіх сил, щоб боротьба українського народу за визволення була доведена до успішного кінця.

Панські порядки нового гетьмана генерала Денікина вже підняли проти себе весь трудящий нарід України, всю українську і неукраїнську демократію. Понад Дніпром ідуть великі повстання українського народу проти російських чорносотенних завойовників. Крім повстання в тилу добровольческої армії її силу підриває наступ червоної армії із Совітської Росії.

Господарюванням чужоземців Україна доведена до крайньої руїни і безладдя. Нарід України і наше республиканське військо знає, що в большевизмі порятунку немає. Большевицький комунізм на українському ґрунті не приймається, він може посіяти тільки нову міжгромадську війну, нове кровопролиття, втрете знищити Україну матеріяльно.

Вояки Української армії і весь нарід України! Нехай ваша віра в нашу народню справу не захитається ні на мить.

Тяжкий момент, який переживає наш рідний край, вимагає від вас великої саможертви. Але ніщо на світі не дається без боротьби. Двохрічною своєю боротьбою з ворогами України ви поважно поставили перед усім світом справу визволення нашого народу. Всесвітний соціялістичний конґрес в Люцерні 8. серпня

лех за *Percévérance* !"

Ніщо на мене так не впливало, ніщо так не бадьорило, як віра чужинців в Україну, їх симпатія до нас. Вони чужі, їм не болить,отже коли вірять - їм видніше. француза не легко переконати: скептицізм до чужини у нього величезний. Але коли ви його захопили своєю справою,він вміє вірити глибоко і до кінця, без застережень і рефлексів,до яких так звикли ми, учні тонкої,але неврастенично-хворобливої російської літератури... Ніхто з таким вогнем в очах не говорив мені про Україну,як мій друг,син сяйшного Правансу, поет *Fer. Mazade* ,що море почувань втіляв в стислі і точні форми прекрасного класичного французького слова. І від нього в найтяжчі хвилини я чув те саме слово *Percévérance* !..

На жаль саме цього розуміння нам дуже часто бракувало...В двох словах нагадаємо еволюцію нашої національної психольогії.

1917 рік: - романтичне піднесення, ентузіазм, палкі промови,жовто-блакитні прапори і спів з сльозами на очах. Розуміння дійсної ваги всіх подій - жадного.

1918 рік: -менше ентузіазму,але велика віра в нашу справу. Переоцінка своїх сил; навіть в хвилину невдачі віра в якесь чудо..."Не німці,так Антанта!"

1919 рік: - зпочатку - паніка, зневірря, страждання душевне і чисто фізичне хворобливе хапання за кожну сподіванку,за обіцянку найдрібнішого представника Антанти... А головне - пасивність. Осінь 1919 року - тиф,смерть,зневірря, Каменецька катастрофа. Події докотилися до кінця,біда дій-

шла до свого апогею, душевний розпач - до краю. І тоді настає поворіт в психиці. Найзавзятіщі, найдужчі духом і тілом - не розбігаються ні від тифу,ні від Денікина,ні від большевиків. Вони скупчуються в невелику армію на чолі з генералом Омеляновичем-Павленком. Головний Отаман разом з урядом У.Н.Р. дають наказ - вони його блискуче виконують.

Починається Зимовий похід...

Кілька тисяч смільчаків серед сотень тисяч червоної армії...Вони творять чудеса хоробрости. Одночасно наш селянин, навчений добре большевиками,обурюється,сміліє, від пасивности переходить до акції. Армія скрізь зустрічає підтримку тайну і явну, скрізь має захист і робиться для большевиків неуловимою... Разом з тим повстанські загони охоплюють всю Україну.

З цього моменту і починає зароджуватися нова психика: - менше романтизму і екзальтації, більше дозрілости, більше твердости і,головне,зявляється розуміння,що свою хату можна збудувати тільки своїм коштом і своїми руками.Менше віри в чудо,а тому менше і зневірря в разі невдачі.

В цей час за кордоном психика українського громадянства перебувала все ще в стадії розпачливости і зневірря.І коли в червні 1920 року я приїхав до місця осідку уряду в Жмерінку - Проскурів,я попав в атмосферу різко протилежну тій, яка панувала в тодішньому головному центрі Українців за кордоном - у Відні.

Уряд був вже "на колесах",большевики - Буденний- були за кілька десять верст,але все було спокійним.Більшість тих людей я не бачив з 1918 року. І я сам собі не вірив:

скільки витривалости, скільки певности, віри в свою справу. Це були люде,що жили під большевиками і не здалися,це були люде, що побували не в одному бою з червоною армією, що зазнали Зимовий похід... Це були люде, що загартували свій дух і тіло...

І тоді я глибоко відчув,що ми вступили в нову стадію нашого національного розвитку. Пройде ще багато часу перш ніж доведемо ми наше діло до краю. Покладемо ми ще багато сил, багато крови, перш ніж свого досягнемо,і всеж таки досягнемо... Але для того треба уперто,постійно вести нашу національну справу,не упускаючи жадної краплини тої роботи,яка стоїть перед нами. Ми скрізь мусимо поспівати. Мусимо вести нашу політичну лінію,мусимо одстоювати і розробляти нашу національну культуру. Для нас не повинно бути великої і малої справи,-кожна праця, що потрібна для України є вже тим самим велика. Уперто і тривало ми мусимо довбати ту скелю,до якої прикутий наш нарід. Це не була моя думка,моє почування: мені здавалося,що я читав цю думку в очах всіх тих людей,що спокійно і завзято боролися проти червоної Москви...

Але ми знов за кордоном. Знов все частіше і частіше доводиться бачити тих самих людей,що так бадьоро виглядали в році 1920-му. Але того огню я вже не бачу... Знов міняється псіхика,але це вже не загальне українська псіхика,це вже псіхика одірваних на багато років від Батьківщини емігрантів.

Нас не оточують большевицькі загони,не літають ку-

лі,не чекає смерть кождої хвилі...

Але ми бємося з ще страшнішим ворогом,що зветься нудьгою,бездіяльністю... Кождий вояка мусить витримати колись іспит в бою. Кождий Українець мусить тепер витримати новий іспит,який ставить перед ним життя:-пережити інтервал в боротьбі і не заснути,пережити бездіяльність і не здатись. Кожний Українець,що опинився на чужині,мусить використувати час для творіння культурних цінностей,підготувати себе і громадянство до повороту на Україну і повороту до діяльности. Для тих,хто може скористувати братню чеську допомогу буде ставитись ще більше вимог: час в Празі не мусить пропасти даремно.

Але саме головне: кождий з нас мусить донести в собі свій ідеал, ідеал вільної незалежної України; кождий з нас мусить зберегти віру,що час визволення прийде і що життя покличе нас на боротьбу за українську державність, за Українську Народню Республику...

Від кожного з нас Україна вимагатиме відчит і в "царство своє" пропустить тільки тих,хто думкою, словом і ділом довів,що він так само може виявити тривалість серед куль і гранатів,як і серед нудьги еміґрантського життя. Що він не зрадив і вже рішуче не зрадить Україну, що він може написати на своєму прапорі - Твердість духа! *Persévérance* !

Євген Маланюк.

У р и в к и з п о е м и.

„Je suis le fils de cette race."
(E. Vercharen).

Внук кремезного чумака,
Січовика бліди праправнук,-
Я закохався в гучних віках,
Я волю полюбив державну.

І крізь папери, крізь перо
Крізь лак культури - неустанно
Рокоче запорожська кров
Міцних поплечників Богдана.

Тих отаманів курінних,
Що під гармати революцій
Уміли кинуть пяний сміх
В скрівавлене обличча муці.

Чия залізна голова
І з-під катівської сокири
Жбурляла в чорнь такі слова,
Що їй мороз їшов за шкіру.

Хто в дикий вихор гопака
Втіляв життя назустріч степу,
Й чия упевнена рука
Зміцняла сивого Мазепу.

Коли ж в батуринськім вогні
Держава рухнула,- тоді - то
Вони взяли свячений ніж,-
Залізняка і Гонти діти.

Хай згинуло,хай загуло,-
Вони лишилися,як криця,
І жадний примус,жадне зло
Їх не примусило скоритьсяся.

Херсонські преріі - як Січ,
А кобзарем херсонський вітер,
І рідним був одразу клич:
"Вставайте,кайдани порвіте!"

Бож там тече козацький Буг
Й - не раз червоная - Синюха,
А я там весен вербний пух
І дух землі з дитинства нюхав.

І хоч скалічила Москва,
Хоч спокушав її розгон той,-
Та враз підвівсь, і запалав,
І кровю в серці крикнув Гонта.

I.

Уривки з Зимового походу.

Вже в липні 1919 року ставало ясним, що тільки зброєю вирішатиметься питання кому бути господарем на широких просторах півдня бувшої Росії - чи Добрармії з її кличем "єдиної неділимої Росії", чи тій силі, яка виросла з української національної революції - Українській армії та повстанчим загонам, що виступали під прапором незалежної Української Народньої Республики.

Маючи перед собою спільного ворога - російську большовицьку армію - обидві сторони занедбують важні стратегічні завдання і поривaються наввипередки до опанування Київом.

Українська та Денікинська армії вступили в Київ майже одночасно (Українці ввійшли лише на кілька годин раніше). 30.VIII - 19 р. в місто ввійшли частини армії Соборної України (корпуси: Запоріжський, 1,2 та 3-й Галицький); з боку Денікина - полки гвардії та козачі частини.

Сутичка між українськими та добровольчими частинами була неминучою. Військо Соборної України мусіло виступити з Київа не тільки тому, що частини Добрармії були сильніші, але й через те, що в тилу Української армії опинилася XIV Сов. армія, яка хотіла за всяку ціну прорватися на північ. На очах обох ворожих станів XIV Сов. армія, з важкими обозами, пройшла коридором, що утворився поміж арміями з півдня на північ, й заняла Бердичів.

Я можу з певністю сказати, що війна, яка виникла потім між Українською національною збройною силою і Добрармією, лежить цілком на відповідальности керовників останньої.

Пошанований довіррям обох Українських армій,я,в товаристві панів Певного,Трепетова й сотника Галицької армії Нач.Команди, провадив переговори з комісією Добрармії,на чолі якої був генерал Ніпенін.[x])

Головна й непереможна перепона була в пропозиціях добровольців – підписати політичну умову,яка б знижувала вимоги Українців до культурно-освітної автономії.

Ще тиждень проволікання,для нас дуже невигідного,бо наближалася осінь,а наша армія була необута й неодягнута, і на фронті від Кодими (залізнича стація на колії Жмеринка-Одеса)до Фастова розпочалася нова війна,яка вже мала ч и с т о н а ц і о н а л ь н и й х а р а к т е р.

Українські армії кинулися в бій,і поки було тільки два вороги – "білий"та "червоний",вони не загал успішно провадили боротьбу; Запорожці й Волинці билися на Одеському напрямку, Кияне та 3-тя дивізія – на Уманському, далі на північ був район Галицької армії.

Тиф ріжних видів та инші пошести показалися найдужчим ворогом: за короткий час добрі військові частини,що мали найцінніші кадри вояків, гинули від тифу.

Наприклад,Запорозька група (дві дивізії),що в липні мала до десяти тисяч чоловік і втратила в боях з добровольцями не більш як 200 – 300 чоловік,– на листопад числила лише 2 – 3 тисячі.

Коли Українська армія так гинула від пошестів,бо не мала ліків і не могла їх одержати з-за кордону через заборону

---

x) Особливу ролю відогравав оф. Цімерман.

держав, які підтримували Денікіна, то Добрармія мала добре організовані санітарні валки і не боялася тифу.

Не дивно, що в цих умовах замість успіхів настали воєнні невдачі, які мали наслідком відворот наших військ на всьому добровольчому фронті (в північно-східному напрямку, Бердичівському, большовики були пасивними).

На нарадах з представниками Уряду в Камянці на Поділлю та Жмеринці Вище Українське Командування представило владі необхідність знайти вихід, щоб урятувати від фізичного знищення рештки славних частин (доклад військового міністра В. Сальського) [x]. Але ситуація ще більш ускладнилася після того як 2.XI. Начальна Команда Галицької армії підписала сепаратну умову з Денікинським Командуванням Новоросійської округи (угода генералів Тарнавського й Шиллінга),- цим було викреслено пляни організованої боротьби на далі для задержання якої-будь території.

Сепаратна угода 2.XI. Команди Галицької армії- робить на цілу армію пригнічуюче враження: з півдня і сходу - білі, на півночі - червоні, у запіллі від Збруча до Шепетівки -поляки, в середині - шпиталі...

Я не маю змоги більш детально спинятися на питанню про сепаратну угоду Галицького командування з Денікином, бо в той час я був цілком захоплений боротьбою на фронті супроти військ генерала Розеншильда-Пауліна. Вважаю потрібним зазначити, що ще в момент моєї командіровки в добровольчий стан

---

[x] На цих нарадах я не брав участи, бо як раз в той час Добровольці занадто натискали на Запорозьку групу з Одеського напрямку.

за для переговорів я вже помітив,що в Вищої Галицької Команди були окремі думки щодо дальших відношень з Добрармією.

Пригадую,що я це пояснив собі,як наслідок першої невдалої сутички з Денікинськими частинами.

Як дисциплінована організація Українська Галицька армія не може відповідати за вчинки своїх політичних та військових провідників. А серед цих провідників у той час запанувала віра,ні на чім не оперта, що Денікин "визволить Галичину з-під Польщі",що"Денікин непереможна сила" і т.д.

Ці провідники Галицької армії,наважившись на цей крок, несуть відповідальність і за дальшу руїну Галицької армії.

Українська Галицька армія билася за самостійну Україну.Коли оборонці цього переходу Галицької армії на бік найтяжчого ворога українського народу зазначають (нетреба забувати поступування заступників генерала Денікина на Кубані),що мусіли рятувати армію,яка була нездатна до боротьби,то це нічого не вартий аргумент.

Не в кращому стані була Наддніпрянська армія. Аджеж галичан обернув Денікин негайно проти большовиків під Бердичевом, по волі своїх провідників вона мусіла битися на своїй землі за інтереси чужинців.

Що політика провідників Галицької армії ані трохи не відповідала настроям галицьких стрільців та старшин,видно з того,що вже в кінці листопаду Галицька армія прислала до Терешполя (коло Любара) делегацію: др.Давида та Петрика для досягнення ясности акції з наддніпрянцями. Це сталося тоді,коли політичні провідники Галицької армії,побачивши свою помилку на союзі з Денікином, поїхали шукати инших шляхів за кордоном.

Умову з Добровольцями підписали з боку галичан: маіор Цімерман, сотник Турчин і др. Давид,а від Денікина полковники- Даровський, Коновалов та Самбирський.

Найважнійші були пакти: 6) Галицька армія не буде воювати з армією отамана Петлюри,яка бореться на фронті.

7)Галицька армія зосереджується не пізніще 30.XI.19 в районі Козятина.

8)Для забезпечення того зосередження займає Галицька армія негайно частиною сил і держить район Бердичева.

9) Штаб Галицької армії переходить не пізніще 30.XI.до м.Уманя.

IO)Всі тили (військові установи, етапи,склади) пересуваються і розташовуються на лінії Христинівка,- Ольгопіль - Вознесенськ - Миколаїв.- (Ю.Р.).

Це розміщення Галицької армії залишалося й надалі. Командування Наддніпрянською армією взяло на увагу це при своїх дальших оперативних намірах.x)

Знесилені пошестями й руїною запілля наші частини під ворожими ударами відходили в північно-західному напрямку все зменшуючи й зменшуючи свій маневровий пляцдарм; стійкість військ і уперті арієргардні бої (особливо бої за Ваннярський залізничний вузел) дійсно варті подиву.

---

x) Перехід Галицького війська на бік Денікинців був і для селянства повною несподіванкою й річчю незрозумілою (доповіщ.старшини Лукасенка,який в той час перебував в Гайсінському повіті).

Дороги стали кладовищем не лишень людей,а й коней і худоби. Часом що сто кроків можна було бачити їхні задубілі трупи.

Добровольці заняли Проскурів перше,ніж підійшли південні наші групи. Там загинули рештки тилу армії.

До катастроф на фронті приєднуються труднощі й авантури на запіллі; Пашковецька волость оголосила свою власну ні від кого незалежну республику й стала на перешкоді відходу наших тилів на Староконстантинів.

В армії знов п о в с т а є о т а м а н щ и н а; головнокомандуючий повстанцями отаман Волох зі своїми гайдамаками починає одверто провадити свою розкладову працю в армії і не виконує оперативних наказів Командарма.

Наказом з 23.XI. ч.03132 (с.Війтовці) Головна Команда армії видає п е р ш и й н а к а з, який можна віднести д о т и п у л і к в і д а ц і й н и х:

"Представник Польського Командування офіційно заявив, що при переході українських військ через лінію,заняту польськими військами,ці війська будуть роззброєні і інтерновані. Головний Отаман вирішив зі всіма військами нині скупчитись в Староконстантинові і відходити в напрямку на Шепетівку. Остаточне рішення Головний Отаман прийме по прибуттю до Вас.

Відносно штабу дієвої армії Головний Отаман наказав всім, х т о б а ж а є, вирушити з ним походом; решту - ж розформувати і рахувати вільними. Коли буде більша кількість діл, котрі неможливо везти - спалити.(Підписав ота-

ман Сінклер)". Цей наказ був звернений до всіх вищих військових угруповань.

Послідуючий період правдиво де-якими авторами характеризується - "радянським".

На нараді в Старому-Константинові, що відбулася 27. падолиста, зустрічаються дві ідеольогії: урядова-демократична - в особі Головного Отамана С.Петлюри,- У.Н.Р. і Волоха - радянська, больше вицька.

Виступлення Волоха й його диспут з Головним Отаманом залишають у всіх присутніх на нараді важке враження близької внутрішньої кризи, і, власно кажучи, Староконстантинівська нарада вже віщує майбутні озброєні виступи "волоховців".

Вислід Староконстантинівської наради з військового боку є незначний - виявилася лишень необхідність військовими акціями виграти як найбільше часу.

26.XI.Терени, які займає армія, обмежуються лініями: на півдні - Староконстантинів - Хмельник; на сході - Хмельник- Бердичів; на півночі - залізницею Бердичів - Шепетівка; на заході - лінією, що тяглася верстов на 20 на захід від залізниці Шепетівка - Проскурів (Додаток ч.I).

28.XI.Запорожці після упертого бою залишають Старо - Константинів. Армія губить свій маневровий пляцдарм і скупчується головною своєю масою в останній трикутник Любар - Шепетівку - Миропіль (сторінка трикутника - 30-ть верст); вороги вже не тиснуть її, вважаючи справу поріщеною й залишають нас до самознищення в останній агонії; державний апарат

зосереджується (29.XI.) в Любарі.

Обовязок ворога перебірає далі на себе своя людина, що тішилася в свій час у Головного Командування особливим довіррям, свій отаман Волох. Під гаслом "йду на Полтавщину" Волох біля своїх Гайдамаків збірає всяку голоту. В ніч з 2-3.XII маніфестується спроба перевороту в напрямку оголошення державного устрою на Україні - Соціял.Радянської Республики, а фактично ограбування державної скарбниці, через що армія залишається майже без грошей. x)

Цей загальний жахливий стан допоможеться р о з п о ч а т о ю п о л я к а м и з початком грудня о к у п а ц і є ю наших Західних Областей, ч е р е з щ о ф а к т и ч н о о с т а т о ч н о з а м и к а є т ь с я коло над рештками української армії.- Три прапори: Польський в Шепетівці, Добровольчий - Старо-Константинові й червоний - в Бердичеві - оточують купку борців біля жовто-блакитного прапора - в Любарі.

Саме при таких обставинах 4.XII. старші військові начальники, члени Ради міністрів та представники політичних партій були запрошені до містечка Ч а р т о р і й (поруч з Любаром) на останню н а р а д у під головуванням Головного Отамана С. В. Петлюри.

Загартовані довголітньою боротьбою представники Дієвої Армії виказали тут на Чарторійській нараді віру в сили армії та народа. Правда, навіть в старшому командному складі епідемія зробила свої серйозні спустошення; полковники: Удовиченко, Омелянович-Павленко молодший і Базильський були в тифозній гарячці

x) Детальне оповідання за цей випадок уміщено в Альманасі за 1920 рік, що друкувався при Київській дивізії.

в шпиталях; тогочасний командуючий армією отаман Василь Тютюнник і його начальник штабу полк. штабу Мишковський були на самій нараді з ознаками тифу.

Чотири з пяти командирів груп, а саме: Ю.Тютюнник (командант Київської дивізії), Загроцький (командант Волинської дивізії), Трутенко (заст.полк.Удовиченка) і я (командант запорожської групи) підтримали позицію уряду, що боротьба за визволення України мусить бути продовжена далі, але в инший спосіб партизанський.[x)]

Згідно з цією ухвалою військо мало перекинутися в ворожe запілля, дезорганізувати ворожі "тили", комунікацію і засоби звязку; організувати повстанський рух, підтримати серед населення віру в справу нашу, а найголовніще переховати до наступної весни кадри армії.[xx)]

В своїй ухвалі старші військові начальники Дієвої Армії базувалися на таких підставах:

I) З часу розпочаття в армії Денікина побільшеної мобілізації задля збільшення кількости добровольчої армії почалася в ній деструктивна праця національних українських елементів,ко-

---

x)Командуючий дивізією Січових стрільців Коновалець заявив правительству,що його частина не може йти на дальшу боротьбу, але чималий відсоток Галичан було в инших частинах армії й вирушив з нею в зимовий похід.Мені не відомі причини,що привели Січовиків до такого рішення.

xx)В своїй першій частині за "Зимовий похід" Ю.Тютюнник освітлює цей мент у всіх його дрібницях,при чому він дає місце богато персональним моментам.

тра після київських подій стала особливо інтензивною.

2) Припинення наступових акцій добровольців на всьому їх проти-большовицькому фронті вказало на недостачу в них резервів.

3)З початком відступу добровольчої армії, який українська армія, а також повстанчі організації мали, через свою працю на тилах добровольчої армії,прискорити,- буде довший час тривати на Вкраїні безладдя. Таке становище зробить можливим часове перебування нашої армії на території України.

4) Кінnота большовиків була ще в стані організації.

5) В прихильности населення до армії сумніву не було;негативний бік походу полягав у тому, що похід повинен був відбутися, в переважній своїй більшости, в зимі. Й нарешті -

6) Слід було числитися з настроями армії, що була рішуче проти всякого її інтернування.

Переходячи до нового способу боротьби, не можна було й думати про утримання якогобудь обшару для організаційної праці Голови Держави і Уряду; не могло бути ніяких столиць,Уряд же,як своїх заступників, давав своїх п о л і т и ч н и х р е ф е р е н т і в; такими були призначені: п.п. М.Гарасим,Загурський, М.Левицький,В.Совенко,П.Чубок,П.Феденко та В.Скляр.

Такі були висновки денної наради 4.грудня 1919 року; на другу нараду лишилося тільки цим ухвалам надати належну форму шляхом відповідних державних актів.

Але події змінялися швидко. 6.XII. вранці,підчас наради наспіли звістки про те,що поляки захопили на станції Миропіль увесь штаб Запорозької групи,з якого тільки два мої адютанти

спромоглися добратися до Чарторії. Дорошенківський полк запорозької групи, який виконував свій денний наказ щодо нового угруповання,- був також несподівано оточений польськими частинами та інтернований. Далі надходили все нові та нові турботні звістки. Все це викликало потребу спішитися з закінченням всіх останніх справ. Головного Отамана С.Петлюри на нараді не було, і 5.XII. він відїхав до Польщі, а нараду провадив далі й закінчив Голова Ради Міністрів І.Мазепа.

Головним питанням було призначення нового командування. Мені судилося, щоб важкий цей обовязок було покладено на мене при чому головне командування,уряд і старші військові начальники в цьому питанні були одної думки.[x)]

По нараді, Голова Ради Міністрів прочитав акт правительства до Українського населення; актом цим військове командування мало надалі керуватися в своїому поступованні.

Від Правительства Української Народньої Республики.

В будованні Самостійної Української Народньої Республики в цей момент кінчається один період - період нечуваної геройської боротьби й великих страждань українського народу. Доля судила,що український нарід на шляху до самостійного життя не мав реальної підтримки серед держав світу. Територія України вважалась і вважається,як принадна здобич для кожного,хто може свої бажання піддержати оружною силою, а не як хата вільного українського народу і свобідних,рівноправних меншостей цієї країни.

Російські комуністи бажають за допомогою матеріяльних ба-

---

x) "Фермент нації".- Феденко.

гацтв України піддержати Совітську Республику. Російські контрреволюціонери почали відновлення російської царської імперії походом на Україну. Імперіалістичні держави Европи будують свою політику на Сході через поневолення України. Тому не дивно, що український нарід, полишений лише на власні сили, не міг досі стати твердо на ноги в будівництві своєї держави.

З моменту евакуації Києва, після повалення гетьманського насильства, Українська Народня Республика була вічно під страшною загрозою захоплення ворогами. І лишень завдяки надзвичайному героїзмові народу й війська держалися ми проти наших противників.

За час цієї боротьби в боях полягло велике число нашого вояцтва, а ще більше вірних синів України загинуло від усяких заразливих хороб. Держави світу не тільки байдуже дивилися на те, що український нарід гине без усяких санітарних засобів, але навіть заборонили привозити в Україну потрібні нашому війську ліки.

Правительство Української Народньої Республики й республиканське військо, котрі заводили лад і порядок на території України опираючись на демократичні засади, не були в силі виконати свої завдання, бо буржуазно-демократична Европа відрізала нашу територію від взаємовідносин зі світом, в наслідок чого наш край знов кинуто в чорну, страшну анархію.

Через те все наше державне діло стояло многократно перед катастрофою: в січні 1919 року - в Київі, в лютому - в Винниці, в травні - в Волочиську, в червні - в Камянці. Все це етапи українського народу по дорозі на Голгофу.

Бичований та знеможений піднімався він в своїм завзятті до свого самостійного життя,до нових спроб стати вільним і рівноправним громадянином світа. І напевно наше робітниче й селянське військо виконало б свої завдання,коли б тяжкий іспит історії не знесилив матеріяльно і морально наших орґанізованих сил.

Перехід Галицької армії на сторону Денікина поставив нашу армію в надзвичайно страшне стратегичне положення, бо одночасно з передачею ворогові сили військового майна для його наступу була відкрита наша головна комунікаційна лінія.

Це примусило державний апарат нашої Республики й військо залишити район Камянця, Проскурова та Староконстантинова і перейти в місцевість, де би наша армія могла відпочити, поправитись і знову,як орґанізована і дісциплінована сила, піти в наступ проти ворога. Відступ армії в тяжких умовах розстроїв наш державний урядовий і фінансовий апарат і зруйнував постачання армії.

В критичний для української державности момент, коли наша армія зосереджувалася в районі містечка Любара, купка авантюрників, прикриваючи свої пляни совітськими лозунгами, задовольнила свої хижацькі заміри тим, що зрадницьки ограбувала державну скарбницю. Цим наша армія поставлена в ще більш скрутне матеріяльне становище.

В звязку з означеним станом річей Правительство Української Народньої Республики заявляє, що воно тимчасово переходить на инші способи боротьби за нашу державність. Військо одержить від вищого Командування ті завдання, які воно повинне на-

далі виконувати. Правительство Республики для державного діла перебуватиме в певному місці, щоб, маючи звязок з народом і військом, керувати справами України і заступати її перед другими державами і народами так, як цього будуть вимагати інтереси нашої Республики.

Правительство не припиняє своєї діяльности і доложить всіх сил, щоб боротьба українського народу за визволення була доведена до успішного кінця.

Панські порядки нового гетьмана генерала Денікина вже підняли проти себе весь трудящий нарід України, всю українську і неукраїнську демократію. Понад Дніпром ідуть великі повстання українського народу проти російських чорносотенних завойовників. Крім повстання в тилу добровольческої армії її силу підриває наступ червоної армії із Совітської Росії.

Господарюванням чужоземців Україна доведена до крайньої руїни і безладдя. Нарід України і наше республиканське військо знає, що в большевизмі порятунку немає. Большевицький комунізм на українському ґрунті не приймається, він може посіяти тільки нову міжгромадську війну, нове кровопролиття, втрете знищити Україну матеріяльно.

Вояки Української армії і весь нарід України! Нехай ваша віра в нашу народню справу не захитається ні на мить.

Тяжкий момент, який переживає наш рідний край, вимагає від вас великої саможертви. Але ніщо на світі не дається без боротьби. Двохрічною своєю боротьбою з ворогами України ви поважно поставили перед усім світом справу визволення нашого народу. Всесвітний соціялістичний конґрес в Люцерні 8. серпня

цього року одноголосно признав Українську Самостійну Республику. Весь щиро демократичний і соціялістичний світ дивується нашій впертій і невпинній боротьбі з своїми ворогами за національну і соціяльну справедливість.

Успіхи наших ворогів не довговічні, бо на чужі гроші і чужою допомогою, а не своєю внутрішньою силою держиться армія Денікина. Українська Народня Республика держиться своїми власними силами і наперекір нашим лютим ворогам вона буде жити вільно і самостійно. Як ранійше, так і тепер нашим кличем буде Самостійна Народня Республика. Тільки в самостійній республиці може трудящий нарід України, без ріжниці національностей, здобути собі землю, волю і громадянські та національні права.

Нехай живе вільний нарід України і його Незалежна Народня Республика!

Голова Директорії і Головний Отаман С.Петлюра. Голова ради народніх міністрів і міністр внутрішних справ І.Мазепа. Міністр преси і пропаганди Т.Черкаський. Міністр Праці О.Безпалко. Міністр еврейських справ П. Красний. Керуючий міністерством почти і телеґрафів Паливода. В.О.Міністра народнього господарства Г.Солодар. Державний Секретар Л.Шрамченко. м. Любар на Волині, 2-го грудня 1919 року.

II.

Нові призначення; початок походу; організація прориву в вороже запілля.

До полудня 6.XII. нарада скінчилася. Від Голови Ради міністрів І.Мазепи я одержав, за підписом Головного Отамана С.Петлюри, приказ на прийняття командування армією У.Н.Р.

"Голова Директорії У.Н.Р. 5.грудня 1919 року м. Чарторія. ч.101. Отаманові Омеляновичу-Павленкові.

В звязку з новим завданням, що покладено на Дієву армію, наказую Вам приступити до виконання обовязків Командуючого Дієвою армією й одночасово продовжувати керування Запорожською групою.

Дальші вказівки відносно діяльности армії Ви маєте одержувати від мене через Уряд У.Н.Р. Заступником Вашим призначаю отамана Юрка Тютюнника, котрого Ви повинні про це повідомити. Головний Отаман війська У.Н.Р. Петлюра. Начальник штабу отаман Юнаків."

Опріч цього документа на руки всіх командірів дивізій було видане ще окреме уповноваження від Командуючого армією (Наддніпрянською) такого змісту:

"Командуючий армією У.Н.Р. 6. грудня 1919 року ч. 32. Ставка. Отаманові (далі було зазначене призвіще відповідного командіра).

З одержанням цього Ви призначаєтесь начальником (назва дивізії) загону. Ви користуєтесь диктаторськими правами у відношенню розпоряджень, викликаних військовими потребами. Отаман В.Тютюнник. Начальник штабу, генерального штабу полковник Мішковський."

Лишилося враження, що цей останній документ було видано по ініціятиві командування армією У.Н.Р. без порозуміння з вищою військовою й політичною владою.

На цих двох документах вище Командування армії й базувалося у всіх своїх дальших поступованнях.

Що хвилини надходили все нові повідомлення про дезорґанізацію польськими військами нашого запілля, через те я запросив командирів дивізій до сусідньої з місцем наради кімнати, щоб обміркувати п е р ш и й о п е р а т и в н и й п л я н.

Без особливих суперечок думка,щоб в негайному переході до активности шукати рятунку на <u>своїх землях</u> й <u>поміж своїми</u>, - перемогла на зібранні, що складалося виключно з військових;запропонований мною плян на прорив був обміркований в деталях і принятий; зміст його був такий:

I. Смугу для прориву обібрано в районі розташування Галицької армії, що в той час була уґрупована в районі Козятин, Гайсин,Винниця,Хмельник (всі включно),при чому полковникові Долуду було поставлене завдання негайно відїхати до місця постою Команди У.Г.А. (м.Винниця) і порозумітися в цій справі з ген. Микиткою (полковник Долуд мав передати ген. Микитці мого особистого листа).

2. Загальний напрямок руху Любар - Липовець (точно для середньої колони: Любар,Краснопіль,Заливанщина,Самгородок,Вівсяники).

3. Схема операції.

а) 6.XII. Всі частини,що брали участь в поході, мусіли ві-

дірватися від польського кордону й зосередитись в південно-східній частині трикутника Шепетівка – Миропіль – Любар(вихідна ґруповка).

б) Від 7–9.XII. Марш через розташування Галицької армії і 10-11.XII – форсування залізниць Яків – Бердичів і Винниця –Козятин на ділянці поміж ст.Голендри (біля Козятина) й Гулівці (біля ст.Калинівки).

в) Після форсування залізниць – уґруповання в трикутнику: с.Прилуки – Вахнівка – Вівсяники.

Ситуація в смузі, обібраній командуванням для прориву, уявлялася так:

Поміж Галицькими частинами були лише невеликі частини добровольців, але залізниці, особливо вузлові станції були виключно під контролем і охороною Добровольчого Командування.

Таким чином головними перешкодами на шляху армії могли бути залізниці. Через те вся увага при технічному виконанню завдання повинна була бути звернута на уміле форсування двох залізничних ліній.

Швидкість і несподіванка повинні були стати нам в пригоді.

Такий, в загальних рисах,був перший оперативний плян, яким почався Зимовий похід армії У.Н.Р. в ворожім запіллю. Голові Ради Міністрів я передав лише,що армія 7.XII. вирушить в похід.

Непривабливий і сумний вигляд мав район,де перебувала тоді армія. Прикладом: недалеко від Любару можна було бачити купу самоходів тягарових і особових частинно знищених, а частинно ще цілком добрих; видалися в вічі вози,навантажені ріжним майном і залишені без догляду на дорозі,бо знесилені коні нездатні були до дальшої праці; підводи з недужими, пораненими,що з роспачем просили допомоги. Найтяжче враження робили напів одягнуті,з купою шмаття на ногах замість чобіт, легко поранені й недужі козаки,що тяглися за обозами. Потрібна велика самопосвята й глибоке переконання в правоті своєї справи,щоб терпіти все те лихо.

Того ж вечера бачив я на марші муштрову колону Запорожців та де які инші частини і,дивлячись на цих людей, що були змучені безупинними маршами,боями та ріжними авантурами в запіллі, що простували вже,з мого наказу,в цілком новому напрямку, цілковито не виявленому,мов та темрява, в котру зникали наші колони.

Я вдивлявся у виснажені безупинними боями й походами обличча старшин і козацтва,я уважно прислухався до окремих голосів,чи нема де ознак страху або незадоволення,- ні, все ті-ж самі ясні,привітні обличча,повні довірря та відданости; навіть не чути було даремних запитань. Та й нащо запитання? Всі знали: йдемо вглиб України.

Пізніще я ділився своїми враженнями з командирами дивізій,і всі вони ствердили мої спостереження; думається мені,що одностайність і патріотизм командового складу передався й далі в козацтво та всіх сполучив ще міцніше,на перекір

долі й людській зненависти,в одну монолітну скелю.

По дорозі я зустрів також панотця Пащевського,що,завдяки щасливому випадкові, уникнув долі штабу Запорозької групи і тепер пішки йшов з загальною колоною. Це була добра призначка,бо панотець Пащевський тішився глибокими симпатіями і був з початку походу для Запорожців, а потім і для всього війська правдивим порадником і духовим отцем.

В холодні,брудні зимові дні операція наша розвинулася математично точно. Поява наших колон в районі розташування Галичан була для них повною несподіванкою,і перш,ніж вони змогли в цьому зорієнтуватися,колони вже обминули їх.

Виконання відповідало постанові:

10.XII. о 23 годині вибухи на півдню й на півночі свідчили про роботу кінноти Киян та Волинців; у невилазне болото в цілковиту темряву колони наші посувалися з швидкістю доброго марша при нормальних умовинах такими манівцями,де й у день можна було цілком заблудитися.

Через с.Черепошинці (10 в.на північ від Калинівки)шлях проходив через страшне болото. 3 ст.дивізія ледве з нього вибралася; всі тяжкі вози прийшлося дивізії лишити; 2 гармати (полк.Чижевський) й 2 кулемети також мусилося покинути й скористати коней від них,щоб витягти другі дві гармати (склад дивізії на початку похода: старшин та козаків - 1000,гармат - 4, кулеметів - 10, кінноти - до 100 шаб.;полк.Трутенко -"3-та Залізна дивізія з початку Зимового походу").

12.XII. На рано обидві залізниці були вже по-заду.

Киянам,що йшли в південній колоні,разом з полком Чорних Запорожців вдалося на станції Гулівці захопити два потяги дивізійної інтендантури добровольців й трохи вдягнутися; при цій зутрічі з салдатами Добровольчої армії було чимало цікавих епізодів.

11.XII. в ранці вся Винниця,за винятком команди У.Г.А. була в турботі,бо такого вчинку з боку Українців-Наддніпрянців ніхто з ворожого стану не сподівався.

Командування добровольчої армії,щоб відновити ситуацію, хотіло з Винниці вислати бронепотяги,але ж,завдяки заходам Галицького командування, бронепотяги в своїй акції спізнилися.

Загалом успіх був би цілковитий,як би не досі ще досконально не зясований вчинок кінного полку Максима Залізняка,котрому Волинська дивізія,що була в північній колоні,доручила була захопити станцію Голендри задля забезпечення марш - маневра нашої армії з півночі (з Козятинського напрямку).Волинці повідомили,що полк не виконав свого завдання і залишив в більшости армію. Цим було поставлено всю нашу операцію під загрозу з півночі. Волинці встигли вжити належних заходів,проте їх кінноті було заподіяно шкоду, бо треба знати,з якими труднощами в революційні часи сполучалася організація кінних частин.

Від полку Максима Залізняка (200 - 300 коней) залишилася сливе одна сотня під керуванням сотника Голуба,яка продовжувала свою дуже хвальну службу й на далі в лавах Волинців.

Під Любарем армію залишили елементи,що співчували волоховщині, під Козятином та Винницею - ті,що зневірилися в нашій справі і побачили в добровольцях непереможну силу; далі піз-

ніще ми будемо бачити, що на чергу денну стає ще раз питання про відносини армії до Радянської влади. І таким чином поруч з набуванням знов певної військової організації йде змі цнення політичної ідеольогії української армії, як національної збройної сили.

Захоплення найближчого повітового міста Липовця являлося цілком необхідним і негайним, як з метою політичної розвідки, так і поширення пляцдарму; по відомостям місто занималося 300 ч. піхоти.

Справу цю Командування доручило кінним частинам 3-ої стрілецької дивізії й Київській під загальним керуванням отамана Ю.Тютюнника.

I3.XII. Київська дивізія перебувала в м.Вахнівці (12 верст на північний захід від м.Липовця); ранком I4.XII.кіннота Киян зосередилася в м.Зозові (5 - 6 верст на північ від м.Липовця) і звідти заатакувала місто Липовець; кіннота ж 3-ої дивізії (полк.Яворський) зробила свій напад з заходу. Добровольча залога й влада міста заздалегідь відїхала до Винниці,"государственная охрана" спішно склала свою зброю.

Комендатуру міста взяв на себе полковник Трутенко. В занятому районі Самгородок - Вівсяники - Липовець - Прилуки армія У.Н.Р. I5.XII. перебула в денному спочинку.

З заняттям Липовця закінчилася наша операція що-до прориву добровольчого фронту й скінчилася для нас на загал певним успіхом: армія наша, що 5.XII. перебувала в повному оточенню - I0.XII.була вже в новому районі в запіллю добро-

вольчої армії. Висновки:

І) Напрямок і дільницю ворожого фронту, що були вибрані для прориву армії, треба вважати правильними і доцільними як з політичного, так і з військового боку.

2) Важкі і мало здатні до серьозного бою колони наші використовують, при виконанню свого завдання, дуже влучно ма нівці, нічну хуртовину і швидкість маршів; командування всіх відділів вимагає від війська останніх, майже нелюдських зусиль. За 4 доби жахливими шляхами пройдено було від 150-200 верстов.

3) Приклад начальників, що персонально йдуть на чолі колон і зявляються для всіх підлеглих зразком витревалости, тягне за собою решту козацтва.

4) По приблизному підрахунку в чотирьох військових групах, а саме: Запорожській, Волинській, Київській з частинами корпусу С.С. і Збірної, в склад якої входили третя Стрілецька дивізія та Юнацька школа, – з Любарського району б у л о в и в е д е н о в і д 8 до 10 т и с я ч ч о л о в і к п р и 2.000 ш а б е л ь т а б а г н е т і в і п р и 12 г а р м а т а х, але штаби, обози, немуштрові частини й транспорти хорих переважали над здатними до бою окремими військовими частинами й складали до 75% всього складу армії.

й – 5) Цей перший у с п і х, після довготрівали важких арієргардних операцій в і д б и в с я н а в і й с ь к у з м о р а л ь н о г о б о к у д у ж е д о б р е .– Жовто-блакитний прапор гордо маяв над військом, і в масах почувалася більша самовпевність.

Опинившись в ближчому запіллю Добровольчої армії, військо наше,як добрий "таран" хитнулося вправо та вліво і почало нищити засоби руху і звязку Добрармії.

Прихильні нам чутки прибільшували нашу кількість. По широких просторах України відгукнулися повстанські організації.

Загони Махна по Дніпровських плавнях розвинули свою працю.Все це зробило неминучою катастрофу армії ген.Денікина на Україні.

Перша почала відступати Бердичівська група Добрармії. Цей відступ де-далі перетворювався в загальну дезорганізовану втечу добровольців до Чорного моря.

Штаб ген. Денікина оповістив за наш прорив на його запілля такою телеграмою:"Розбита нами Українська армія опинилась у нас в глибокому тилу". Дійсно,несподівана поява нашої армії в тилу Денікина навела на добровольців невимовний жах, який можна було б ствердити низкою фактів.

Одначе цей відступ Добровольчої армії був небезпечний і для нас,бо шляхи наші перехрещувалися.-Добровольча маса котилася на південь, а нам треба було простувати на схід· стом лену, ще не реорганізовану армію Командування мусіло берегти від боїв з дужчими ворожими відділами.

Юрий Волькер.

З чеської мови переклав

М. Славінський.

М і р о г о ю.

Переклад присвячено живим і мертвим, що боролись за Україну.

На цвинтарі Загребському,-на Мірогою,
В краю,повитому вабливою красою,-
Там тисячі хрестів стремлять...
І тільки їх,оті хрести без краю
З цілого краю
Я памятаю.
Із дерева,однакові,стоять,
Стоять вони весь час передо мною,
Мов юнаки,що полягли у бою.
Оті хрести завмерлими руками
Мене вхопили й понесли світами:
З підземним військом я летів,
Ішов усюди,
Де під хрестами й без хрестів
Лежали мертві люде.
Глибоко я у землю поринав,
І вапном залиті домовини,
Та мертві кості зустрічав:
Нема імен,нема сліду людини,-
Всі у землі однакові вони,
Ті жертви страшної війни.

Круг мене скрізь мерці з труни вставали,
До мене тиснулись,мене питали,
І чув я голос їх,журливий та смутний:
"Скажи, живий,
"За-що ми загибали?"..

Не проросте зерно, не дасть коріння,
Не викине ні квітів, ні стебла,
Коли немає сонця і тепла,
Коли немає ясного проміння:
І тільки на живих дізнаються мерці,
За-що вони лягли,для чого жертви ці,-
Бо ради всього можна воювати,
Та не за все годиться помірати...

Ви,що лягли на бойових полях,
Що трупами поля ті засівали,
Ви спадщину мені на руки склали:
Труну і кров. Нехай в моїх руках
Та спадщина вином та хлібом буде,
Ваш заповіт і славний і тяжкий,
Мої навіки заховають груди.

По слову Божому зостався я живий,
І буду жити з вами,
З великими мерцями,-
І буду жить на світі я,
Щоб вашу смерть перетворить в життя.

Деникінці!... Наші союзники!... Ці слова не давали мені опамятатися; якась страшна злість пробігала по всьому мойому тілу і я відчував, як розгарячена кров приливала мені в голову.

З якою радістю кинувся б на цих в т і к а ю ч и х п е р е м о ж ц і в!...Ще раз перечитую наказ Головної Команди й зупиняюсь над фразою: "Взаїмне відношення між с о ю з н и м и арміями"...Мимоволі зривається з уст г а н ь б а! з р а д а! й я біжу до штабу.

В штабі було тісно, майже вся бригадна старшина зібралась і чогось чекала. Мій прихід зробив якесь заворушення,але чому, хібаж тільки тому, що я тут один наддніпрянець?! Всі ділилися думками і я так відчував,так розумів, як кожний хтів чути тільки мою думку,мою відповідь...відповідь наддніпрянця! І як потемніли у них очі... неначе якесь пригнічення опанувало всіма відразу. Навіть і ті завзяті вояки-старшини,котрі крім коня і шаблі ні на що більше не звертали уваги, і залишались байдужими до всякої "політики"тепер трівожно дивились один на другого,неначе питаючи: "Як це сталось,чому ж нікого не спитали".

Як я так і мої товариші-галичани, дуже добре розуміли надзвичайну вагу цього моменту; неслись чутки,що Вище Галицьке Командування пішло на цей крок без згоди Наддніпрянського Командування; тільки що було донесено вартовим по штабу, що Державна Скарбниця з Наддніпрянською Комендатурою під охороною Кінного відділу, проскакали по Літинському шляху,поспіша-

ючи в розташування Наддніпрянських військ; все це ще більше пригноблювало душу й підказувало: "Поділились, розійшлись!"

--"Панове старшини!" рознеслася команда і всі схопились.Ввійшов Командір Бригади і несподівано почалась нарада. Після досить довгого докладу,старшини стали обмінюватися думками,яке прийняти рішення: залишитися з "новими союзниками",чи прориватися в розположення наддніпрянських військ. Але тифус! тисячі хорих, ранених, в горячці блукають по всіх закутках Винниць,Жмеринок,мають залишитися на поталу ворогам - покинуті на голодну й холодну смерть... Ранній звіт бунчужного голосив: "11 чоловік відбуло до шпиталю,бойовий стан сотні 19"... Вчора сім,сьогодня одинадцять, а що ж завтра, а позавтра!

Все це якось звязалось з сьогодняшним погребом козаків нашої Бригади і слова жалібної пісні, "Чуєш кру,кру,кру,в чужині умру"- якось боляче стискали груди і хотілось плакати й кричати.

Потім знову приливала кров, злоба трясла й палила все тіло, забувалися ранені,хорі,голод,холод і хотілось втікати туди,де не страшаться ні тифусу ні голоду,де є віра в свої власні сили в свою перемогу!

Нарада кінчилась....але на обличчах вже не видко було пригнічення і поспішаючі Наддніпрянські частини вже не викликали думки: "Поділились,розійшлись",....якась страшна ненависть,вікова-свята ворожнеча палала в кожному з старшин,до цих "г о н и м и х п е р е м о ж ц і в". Знову загорілись очі!

"Не пора,не пора,не пора, Москалеві, Ляхові служить"..бадьоро залунало в штабі і з гуком,певні в собі,всі швидко почали розходитись,неначе поспішаючи на довгий але переможний бій.

Йосип Пелішек.
З чеської мови переклав
М. Славінський.

Поворот Наполеона.

Сини – бретонці молоді...
Війна їх загубила;
А мати – в горі та біді
Жила стара, похила.
І перший син її поліг
Під Австерліцом в бою,
І другого холодний сніг
Засипав під Москвою;
А третій син, остання кров,
Під Ватерлоо смерть знайшов...
Жан, Жак та Жорж...
Жила, старіла, бідувала, -
Зненацька чутка залунала:
З вигнання з острова, з чужини,
Вертається до батьківщини
Народній мертвий вождь, - міцна
Його сталевая труна;
Його вся Франція чекав,
Над ним проміння слави сяє...
І перший син її поліг
Під Австерліцом в бою,
І другого холодний сніг
Засипав під Москвою;
А третій син, остання кров,

Під Ватерлоо смерть знайшов...
Жан, Жак та Жорж...
То він убив її синів,
То він людий на згубу вів,
На згубу й смерть криваву,
На ту прокляту славу!...
Жан,Жак та Жорж...
І ледви ранок забілів,
Як мати мертвих трьох синів,
З сумного ліжка встала,-
І враз, без думки, без жаху,
Горами й лісом, без шляху
В Париж помандрувала ...
Жан, Жак та Жорж...
Коли-ж вождя Париж витав,
Стояла десь в куточку
І в серці голос завмирав:
...Вождь...Де-ж мої синочки?...
Скрізь маяли прапори смутні,
Ревли гармати голосні,
Сталеві сяяли баґнети,
Скидались коні,-на ляфеті
Труна сталевая гула...
І мати голову звела:
Тепер вона мовчать не буде;
Тяжке прокляття серед люде
У голос кине їм вдова...
"Ти,орле з вискубаним пірям

Зловжив народним ти довірям,
Кляне тебе душа жива!..."
Та змякло серце удовине,
І инші вирвались слова
У неї з уст; немов дитина,
Кричить і плаче і співа:
"Наш Вождь... Наш пане!
Наполеоне!..."

І перший син її поліг
Під Австерліцом в бою,
І другого холодний сніг
Засипав під Москвою;
А третій син,остання кров,
Під Ватерлоо смерть знайшов...
На горе то немає ліку;
Воно позбавило їй віку,
Нудьгою серце їх пекло...
Тепер же мати почувала,
Що мало трьох синів було,
Що для Москви та Ватерло
Вона би ще кількох оддала,-
Для кождого з отих боїв
Вона-б дала своїх синів
Вождю народному на славу,
На гру велику та криваву...
Ревуть гармати голосні,-
А мати плаче,мов у сні:
"Наш Вождь...Наш пане! Наполеоне!..."